

ИЗГУБЉЕНИ ВРТ

Поједине реченице из књиге *Тужни џироји* одмах су постале легендарне и препознатљиве. Најпре уводна реченица, запањујућа за једну антрополошку књигу о путовањима по Амазонији: „Мрзим путовања и истраживаче“ (*Je hais les voyages et les explorateurs*). Као и завршна – неман од реченице – клауза на китњасту клаузу, барокни *sforzando* који подрхтава да би на крају предахнуо у слици, луцкастој и чаробној у исти мах, у „летимичном погледу прећутног разумевања, отежалог од стрпљења, ведрине и узајамног праштања, који понекад нехотице разменимо с неком мачком.“¹ (Премда је ово добар преводилачки покушај, ипак не преноси дирљивост синтагме *alourdi de patience*, као ни наговештај скоро теолошке милости у *pardon réciproque qu'une entente involontaire permet parfois*).² *Тужни џироји* (*Tristes Tropique*) имају већ скоро двадесет година. У међувремену, Клод Леви-Строс је увелико револуционисао антропологију, осавременивши њену терминологију у правцу расправе која би одговарала „науци о човеку“, што су *Тужни џироји* нагостили. За данашњу климу опште културе, он није само најславнији живи антрополог и етнограф, већ писац чије су очито стручне студије дубоко продрле у наш сензибилитет. Леви-Стросов „структурализам“, пре помодан него јасно дефинисан појам, чини се кључним за актуелне подухвате у лингвистици и психологији, социологији и естетици. Али Леви-Стросова слава је парадоксална, као што је то и његов утицај на тон наше културе и расподела у високим круговима (то префињено, концентрисано светло које масовни медији бацају на живот великих умова). Његова слава је расла обрнуто сразмерно његовом положају у односу на остале колеге. С тачке гледишта других антрополога и етнографа, његов развојни пут гласи отприлике овако: иако је његов истраживачки рад у Бразилу током 1930-их био краткотрајан, а методологија помало спорна, Леви-Строс је касније написао изванредну студију о сродству – *Елементарне структуре сродства* (*Les structures Élémentaires de la Parenté*), објављену 1949. године. Уз изванредан број стручних чланака насталих током година које је провео у Америци и недуго затим, ово дело представља важан помак у разумевању сродства и примитивних друштава, које су започели Марсел Маус, Емил Диркем и британска школа антропологије. Раних 1950-их, заједно с Романом Јакобсоном, Леви-Строс је кренуо да заступа тврдњу да се суштински важне аналогije могу повући између лингвистике и антропологије, између њихових метода и концепција. Био је то још један подстицајан потез. Свакако се много шта може научити из могуће подударности између формалне структуре језика и начина на који она устројава и

¹ Клод Леви-Строс, *Тужни џироји*, превела с француског Славица Милетић, Zepher Book World, Београд, 1999, стр. 330.

² Аутор даје коментар на енглески превод *Тужних џироја*, поредећи нека решења са француским оригиналом. (Прим. прев.)

одражава друштвене структуре (Леви-Стросово запажање да једно друштво не може забранити оно што не може именовати или класификовати, као и да распознавање дозвољених и забрањених родбинских веза зависи од њима аналогних прецизних лингвистичких одредница, од изузетне је важности). Али када се паралеле тог типа установе, морају се узимати крајње опрезно. Скакати са једног појединачног истраживања на универзалан модел начина на који људски ум функционише, изградити опсежну теорију о уму и еволуцији на тако крхким основама, значи напустити идеале науке. А према антрополозима, Леви-Строс је с *Тужним џројима* и након њих, учинио управо то. Он може бити генијалан писац, творац модерних митова, врстан филозоф, али не и антрополог задужен за неразумљиво сувопарне појединости, за „оно што је случај“. Намеће нам се пример једног претходника. Џејмс Фрејзер је за песнике и драматурге, као и за ширу јавност, био принц међу антрополозима. Међутим, за своје колеге и следбенике, он је био неко ко испреда речи, заробљен у пурпурној измаглици коју је сам стварао. Отуда ће *Миџолоџике*, четвортомна „митологија митова“ којом је Леви-Строс био заокупљен претходних петнаест година – када буду преведене – бити наша *Злајсна јрана*.

Оваква констелација нам је већ позната: неки стручњак искорачи из своје дисциплине и постигне велику славу; колеге које је оставио иза себе марљиво збијају редове и из њих га искључују. То је прича о Марксу и академским економистима, о Фројду и психолозима који су били његови савременици, о Тојнбију и историчарима. Ствари нису ништа боље када та нова „звезда“ испољи нестрпљивост за ситничавост и еснафску парохијалност својих дојучерашњих колега. (Леви-Строс је стицајем околности био виртуоз презира.) Интелектуална повест и хагиографија доказују да дело великог отпадника врло брзо мења читаво поље из ког се одвојило, док клеветници опстају само као заједљиве фусноте у мемоарима великог Учитеља.

Одговор на ову дилему није до краја ни потврдан ни одричан. Да ли су Марксове анализе класне борбе уопште „научне“ и да ли су његова предвиђања имала било какву проверљиву вредност остају спорна питања. Нико не сумња у значај Фројдових постигнућа, нити у снажан утицај којим је његова филозофско-књижевна визија обликовала доминантни Западни сентимент (*Western feeling*). Али терапеутски модел који је он настојао да универзализује, као и неурофизиолошки научни темељи које је тежио да постави, показали су се неухватљивим. „Тврде“ струје у новијим проучавањима људског ума и понашања нису фројдовске. Када је реч о јединственом генију, о љубоморном одбијању мање важних колега, и његовој накнадној апотеози, слика није једнострана, или бар није недвосмислено једнострана. Оно што је извесно јесте помак унутар једне осетљиве области традиционалног поља. То померање, које испрва следи конвенције и стручну терминологију датог поља, убрзо постаје превише опсежно и комплексно да би се подвело под већ установљене категорије. Одваја се, повлачећи за собом и део тог поља. Из кризе класичне антропологије, као и из Леви-Стросовог „заокрета“ ка мишљењу које обједињује проучавање језика и биолошко-друштвене структуре, појављују се нове класификације: „антрополошка лингвистика“, „семиотика“ (систематично истраживање знакова и симбола). Спор између великана и његових прагматичних колега често је знак промене и прилагођавања. У извесном смислу,

Леви-Стросов однос према антропологији је од самог почетка био амбивалентан и суштински субверзиван, као што је, рецимо, то био и Марксов однос према класичној економији и монетарној теорији. Управо та „амбивалентност“ и провокативност чине *Тужне џироје* истовремено тешко разумљивим и важним.

Нов енглески превод *Тужних џироја* (у издању „Атенеума“) надмашио је верзију из 1961. године. Из неких разлога који никада нису до краја разјашњени, у првобитном енглеском издању било је изостављено неколико поглавља. Она су сада поново ту. Унете су и Леви-Стросове накнадне измене које постоје у француском издању из 1968. године. Преводити Леви-Строса није само мукотрпан посао, већ је подухват који се дешава под строгим, цензорском сенком творца. Џон и Дорин Вејтман су то одлично урадили, иако је њихова преводилачка стратегија местимично незграпна и гломазна управо зато што настоји да разјасни и да сецира заучасти језик оригинала. Ухватићемо себе како прибегавамо њиховом језику сваки пут кад искрсну потешкоће у језику Леви-Строса. Штавише, будући да су превели и *Митологије*, Вејтманови су без премца кад је у питању прецизност у преношењу генезе Леви-Стросове терминологије јер увиђају на који начин и на којим местима су неке од његових кључних идеја почеле да се испољавају.

Тужни џироји су у извесном смислу и једна интелектуална биографија, с ироничним увидима у одступања и у личну драму која неизбежно мења тон аутопортрета, било да су ти увиди самодовољни или осуђивачки.

А Леви-Стросова сећања на истовремено бриљантну и истински испразну академску каријеру упућују нас на одељак који је најпрецизнији кључ за разумевање његовог животног дела. Када је имао отприлике шеснаест година, Леви-Строс се упознао с Фројдовом теоријом и кључним Марксовим текстовима. У њима је увидео неки вид *геологије*, залог за дубинско разумевање човека и историје људског друштва и стратегију понирања испод покорнице очигледности.

Изгледало ми је да, на једном друкчијем нивоу стварности, марксизам постоји на исти начин као и геологија и психоанализа схваћена у смислу који јој је дао њен оснивач: сва три начина мишљења показују да је разумевање, у крајњој линији, свођење једне врсте реалности на неку друју; да истинска реалност никад није она која се у највећој мери испољава; да се природа истинице назире већ у његовом настојању да се од нас сакрије. У сва три случаја постоје се исти проблем односа чулној и рационалној, а исти је и жељени циљ: нека врста надрационализма који тежи да прво укључи у друју не жртвујући ниједно његово својство.³

Иако је тежак за разумевање, овај пасус нас наводи на непогрешиви траг. Обједињујући Маркса и Фројда (које Леви-Строс подједнако цени), узимајући за пример геологију и њој својствено значење површине и исподповршинских, формативних слојева – пример који је већ довољно речит за модерну лингвистику – морамо развити органско, свеобухватно разумевање начина на који „ствари нешто значе“. У својој раној фази, Леви-Строс је то разумевање структуре назвао „надрационализмом“, што

³ Клод Леви-Строс, *Тужни џироји*, оп. цит., стр. 40.

и није захвалан термин. Данас би му могао дати назив „митологика“, рационална логика начина („митова“) којима човек описује, артикулише и спознаје своје биолошко, психичко и друштвено стање. Само таква спознаја (*comprehension*, реч која претпоставља „свеобухватност“), само такво разумевање (*understanding*, реч која подразумева „дубоко хватање испод површине“) може оправдати ласкаво име „антропологије“ – науке о човеку. Бити антрополог у овом свеобухватном смислу значи моћи објединити друштвено-економске анализе марксизма са Фројдовом интерпретацијом несвесног. Да би то постигао, млади Леви-Строс је био спреман да напусти филозофију и да прихвати ниже наставничко место у Сао Паулу.

Крајње је очигледан раскол између ове његове визије и визије свакидашњег стручњака или етнолога који делује у својој области. Леви-Строс се отиснуо на физички напорне, далекосежне експедиције у унутрашњост Бразила. *Тужни широи* садрже детаљне записе о његовом животу с неколико група Индијанаца. То је такође унеколико био и њихов први контакт с белим човеком, не рачунајући спорадичне сусрете у шеснаестом веку. Леви-Строс је дисциплиновано и опсежно писао о њиховој локалној исхрани, сексуалним обичајима и употребним предметима. Јео је штетну храну, пржило га је сунце на високим висоравнима, посртао је кроз нетакнуте прашуме. Али предмет његовог интересовања као и оквир његове анализе никада нису били у складу с оним што се очекивало од класичног антрополога. Суочен с детаљно украшеним лицима која су Кадувео жене тетовирале, ниједан „научник“ на терену не би дошао до закључка да оне „својом шминком исцртавају обресе колективног сна; њихове шаре су хијероглифи који описују недосежно златно доба, које оне, у недостатку другог кода којим би га изразиле, величају путем украшавања. Откривајући своју нагост, оне обелодањују његове мистерије“.⁴ Ниједан бихевиорални психолог који посматра засеке бразилске унутрашњости не би самоуверено тврдио да су малобројни становници који ту живе „развили посебне облике лудила“ како би изашли на крај с кишом, неухрањеношћу и пустоши. Док Леви-Строс путује кроз пустош унутрашњости која подсећа на месечеву површину, не фасцинира га толико етнографија Намбиквара, групе људи с којом путује, колико однос америчкондијанског света према телеграфским жицама које се пробијају кроз полунапуштени, неплодни отпад пред њима.

*Пошћуно девичански ѓредели одликују се једноличношћу која њихову дивљину ѓошћуно лишава занимљивосћии. Они човеку не ућућују никакав изазов, већ се ѓред њим зашћварају, урушавају се ѓред њејовим ѓоїледом. А у ѓусћари шћо се ѓрошћеже у бескрај, шћрака pсade, зірчени обриси сћубова и изокренућии лукови жица измећу њих лице на нејовезане ѓредметше који лебде у безљудном ѓределу, као на ѓлашћнима Ива Танија.*⁵

У овој симболици крије се суштина. Попут чувеног призора који је креирао Џозеф Конрад – апсурдне топовњаче која испалајује гранате ка непробојној обали афричке

⁴ Упор. прев: „Дивна цивилизација у којој краљице уоквирују снове својом шминком: хијероглифима што описују недосежно златно доба које оне, у недостатку званичног кода, славе својим украшавањем скривајући на тај начин истовремено његову тајну и своју голотињу.“ *Ibid.*, стр. 153–4.

⁵ *Ibid.*, стр. 214.

прашуме, Леви-Стросово евоцирање телеграфских жица дуж Мато Гроса суштински узнемирује. Оне говоре о грабљивим илузијама белог човека и технологије спрам примитивног света. Али та похлепа и њом захваћене илузије, да иронија буде већа, испољавају се у самом задатку антропологије. Леви Строс је у том тренутку, како и сам наглашава, обузет поновним открићем. Сумњива природа антрополошког приступа, рационалног проучавања човека каквим га је Запад развио, већ је била очигледна Русоу, Леви-Стросовом правом учитељу. Само западни човек – почев још од Херодота – доследно је развијао радозналост за друге расе и културе. Он је сам кренуо да истражује најудаљеније пределе на земљи у потрази за класификовањем, за компаративним и контрастивним одређењем властите супериорности. Међутим, та потрага, често безинтересна и пожртвована, са собом је донела освајање и разарање. Аналитичка мисао у себи садржи чудно насиље. Аналитичко знање подразумева свођење објекта сазнања, ма како комплексан и животан он био, управо на то – објект. А то значи сакаћење. Више од било ког другог „зналца“, антрополог са собом носи деструкцију. Ниједна примитивна култура после његове посете неће остати нетакнута. Чак и дарови које доноси – медицински, материјални или интелектуални – фатални су за облике живота које затиче. Западњачка потрага за знањем трагично завршава у крајњој експлоатацији.

Управо та фаталност даје *Тужним шройима* опростајни, па чак и апокалиптични тон.

*Једна йомахниџала цивилизација, која се одвећ брзо умножава, заувек је унишџила морске џишине.*⁶

Где год бели путник кренуо, наићи ће на пустош, на сурове трагове пљачке и болести које су донела његова претходна освајања. Индијанска племена и предели које је млади Леви-Строс посећивао нису били еденски, нити „примитивни“ у правом смислу те речи. Они су отелотворење дуге историје заразних болести, еколошког отпада и принудних расељавања. Људи који живе у прашуми нису били неприступачни само захваљујући географски изолованом, непроходном терену, већ због бруталне чињенице да су комплексне језичко-етничке групације чији је дом некада заузимао велику територију, редуковане на шачицу људи. „Колико знам, после моје посете нико није видео Мунде, осим једне мисионарке која је наишла на једног или двоје њих мало пре 1950. године, у горњем току реке Гвапоре, где су уточиште нашле три породице.“ Истребљивање је непоправљиви грех белаца. Али то није све. Леви-Строс је довољно суптилан и ироничан посматрач да не може да не укаже на чињеницу да у уништавању примитивних култура постоји један тајни ограничавајући механизам, суђена мањкавост. Први истраживачи који су стигли у Бразил и Централну Америку открили су цивилизације које су „достигле пун развој и савршенство у мери у којој им је то њихова природа омогућавала.“ Ова тврдња није сасвим јасна, али је на ивици калвинистичког фатализма.

Тај „калвинизам“ (који би Леви-Строс пре назвао „шопенхауерским песимизмом“) ствара властиту алегорију казне. Оно што је етнограф пронашао у амазонским походима није био изгубљени рај, већ његова пародија – свесно уништавање последњег

⁶ *Ibid.*, стр. 24.

растиња Рајског врта. Као да се човек, након што је прогнан из раја јер је посегао за забрањеним воћем са дрвета сазнања – што је чин који је одредио његову надмоћ и усамљеност у органском свету – вратио бесан и одлучио да искорени све могуће остатке предела свог изгубљеног раја. У еколошкој катастрофи, као и у нашем убилачком, али и самоубилачком односу према природи, Леви-Строс наслућује нешто више од пукe похлепе или глупости. Човек је запоседнут неким недокучивим бесом упереним против властитог сећања на Еден. Где год наиђе на природне пределе или људске заједнице које наизглед подсећају на слику његове властите изгубљене невиности, он их напада и пустоши.

Тужни џироји су отуда међу првим класицима који говоре о данашњим еколошким проблемима, али и више од тога. У својој коначној анализи, они су морална и метафизичка алегорија људске пропасти. Предвиђају, с охолом меланхолијом, приказ охладњене земаљске кугле – лишене људи, очишћене од смећа – приказ присутан у завршници *Митолоџика*. У тој прогнози има мелодраме, па и незнатне помпезности (савршено је јасно да ће фотеља у Француској академији која ће за неколико недеља припасти Леви-Стросу вероватно бити Монтерланова). Али и дубоке, истинске туге. „Антропологија“, каже Леви-Строс у завршници *Тужних џироја*, данас може да се поима као „ентропологија“ – наука о човеку постала је наука о дезинтеграцији и сигурном изумирању. Нема мрачније игре речи у савременој литератури.

3. јун 1974.

(С енглеској превела **Ивана Максић**)